

SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNÜNDE KÜLTÜREL DEĞİŞME PLATFORMU OLARAK BATILILAŞMA: DR. ABDULLAH CEVDET VE İÇTİHAH DERGİSİ ÖRNEĞİ

Cem DOĞAN*

*Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz
Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim
Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada
Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim.*

Abdullah CEVDET

Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemleri arasında birçok kendine özgü karakter yetiştirmiştir. Bu karakterlerin en ilginçlerinden biri de hiç şüphesiz Abdullah Cevdet'tir. Çıkardığı İçtihat Gazetesi'nde fikirlerini yaymaya çalışan Cevdet, ya hep ya hiç mantığı çerçevesinde Batı medeniyetinin tek gerçek medeniyet olduğunu ve eğer Osmanlı Batı'yı örnek alarak yıkılmaktan kurtarılacaksa sorgusuz bir biçimde ve tamamen bu medeniyetin taklit edilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu yönüyle Cevdet, II. Meşrutiyet'in Batıcılığı savunan fikir akımı içerisinde yer alan entelektüellerin en uç noktasını temsil etmektedir. Bu çalışmada, bir yandan Abdullah Cevdet'in yaşamı ve çalışmaları hakkında genel bilgiler verilirken; öte yandan da Cevdet'in Batılılaşma hakkındaki görüşleri İçtihat Gazetesi'nde kaleme aldığı makaleler ve telif eserleri üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Cevdet, Batılılaşma, İçtihat Dergisi, Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu, Kültür, Medeniyet.

GİRİŞ

Toplumların kültürlerinde görülen köklü değişiklikler yine toplumların kendisi kadar eskidir denilebilir. Tarih boyunca görülen bu türden değişimler, sıklıkla iki kültürün herhangi bir nedenle teması geçmeleriyle başlamıştır. Genel olarak savaşlar ve ticari ilişkilerin getirdiği şartlar dolayısıyla görülen bu değişiklikler, temas haline gelen toplumların kültürel kodlarında birtakım yeniliklerin belirmesinin yolunu da açmıştır. Medeniyet ise, kültürlerin üzerinde yükselen bir kubbe vazifesi görmektedir. Batı'da bu husus üzerinde daha çok kafa yorulmuş ve eserler verilmiştir. Bizde ise bu alanda yürü-

---

*Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi. Ardahan Üniversitesi, İİBF, SBKY, Öğr. Gör. iletişim: dogancem1@hotmail.com.

tülen çalışmalar nispeten yeni ve nicel olarak da azdır. Bu anlamda, kültür ile medeniyeti ayırmayı ve farklı çerçeveler içerisinde bu ikisinin değişimlerini irdeleyen ilk Türk düşünür Ziya Gökalp olmuştur. Hars, yani kültür, ona göre milli; medeniyet, yani; uygarlık ise evrenseldir.¹

Gökalp kültür-medeniyet dikotomisini, kimlik sorunu etrafında belirginleşen pratik amaçlar için kavramsallaştırmıştır. Esasen bu eğilimini, yani teorik kurguları pratik amaçlara uygun şekilde dönüştürme özelliğini bütün düşünsel hayatında izlemek mümkündür. Düşünce serüveninin başlangıcında Osmanlı'nın kurtuluşu için çözüm arayan Gökalp, günün tarihsel pratiğinde bunun başarılamayacağı anlaşıncaya Türkçülük ve milliyetçiliğe yönelir. Bu çerçevede kültür ve medeniyet örgüsü, yalnızca yıkılan imparatorluğun yerine kurulmakta olan millî devletin kültürel temelini oluşturma çabasını değil, aynı zamanda Avrupa'nın üstünlüğü karşısında hem Avrupa gibi olma isteğini, hem de milli benliği koruma ihtiyacını giderecek bir kavramsallaştırma olmuştur.²

Ona göre, diğer uluslarla iletişim halinde olan fakat öz kültürlerini koruyamayarak medeniyeti ön planda tutan ulusların gerilemeleri ve yıkılmaları kaçınılmaz bir olgudur. Diğer taraftan uluslar medeniyette içkin durumdayken kültürün üstünde yer alırlar ve ilerlemiş uluslar da medeniyetin üstünde fakat kültüre içkindirler. Medeniyet, sahip olduğu özellikler dolayısıyla, bir toplumdaki ahlak ve dayanışmayı yok eder. Bilhassa kültür ve medeniyet bir ulusa dışsal baskılarla dayatılıyor ve bu nedenle de dengeli yerine oldukça dengesiz bir gelişim çizgisini takip ediyorsa. Bir başka ifadeyle, Gökalp aynı Rousseau gibi medeniyetin toplumsal dayanışmayı ve ahlaki tahrip ettiği kanaatinde.³ Bu nedenle de Gökalp, bir yandan ulaşılması hedeflenen ülkünün Batı medeniyeti olması gerektiğini savunurken, diğer yandan da kültür-medeniyet ayrımı dolayısıyla

¹ Gürsoy, Şahin ve İhsan Çapcıoğlu, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *AÜİFD*, 2006, sayı: 2, s. 98.

² Çelik, Celaleddin, "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, sayı: 21, s. 47-48.

³ Parla, Taha, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*, Leiden: Social, Economic and Political Studies of the Middle East, volume: XXXV&E. J. Brill, 1985, s. 31.

Batı'nın yalnızca teknolojisini ve bilimini ithal etmeyi önerir. Diğer kurumsal faktörlerin gelmesi dejenerasyonu ve toplumun çöküşünü de beraberinde getirecektir. O halde kültür planında Türk halkının bu konulardaki dünyasının canlandırılması ve topluma egemen kılınması esastır.⁴

Girizgâhı Ziya Gökalp ile yapmamızın nedeni, düşünsel bakımdan Gökalp'in neredeyse tam karşısında duran Abdullah Cevdet'in görüşlerini incelemeyi kolaylaştırması bakımından elzem gördüğümüz bazı temel kavramların Gökalp'in sosyolojisinde yer almış olmasıdır. Gerçekten de, Abdullah Cevdet, Batılılaşmaya ilişkin görüşleri bakımından oldukça keskin ve kesin çizgilere sahiptir. Cevdet, Batıyı yalnızca kültürel ve teknolojik bakımdan taklit etmenin yeterli olmayacağını, Batılı ülkelerin erişmiş oldukları seviyeye erişebilmek için aynı zamanda Batı medeniyetini tamamıyla ithal etmek gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla öz kültürü ötelemesi ve Batı medeniyeti yerine buna içkin olan kültürü de beraberinde almayı savunması bakımından da Gökalp'in karşısında yer almaktadır.

TANZİMAT VE SONRASINDA OSMANLI ÜLKESİNİN VE BASINININ GENEL DURUMU: OSMANLILIK, İSLÂMCILIK, BATILILAŞMA TARTIŞMALARI

Basın her zaman Osmanlı düşünce ve siyaset dünyasının en etkin silahlarından biri olmuştur. Zira basın yoluyla, mutlak iktidara sahip bir padişahın yönetimindeki ülkede gerçekleşen birçok olay daha tehlikesiz ve açık bir biçimde dile getirilebilmekteydi. Bu anlamda bakıldığında, gazete ve dergilerin son dönem Osmanlı siyasi hayatına ve sosyal yaşantısına damgasını vurduğu ve birçok muhalif sesin gazeteler aracılığıyla yükseldiği gözlemlenebilir. Osmanlı basınının doğuşunda, İbrahim Müteferrika'nın 1700'lü yıllarda ilk matbaanın kurulmasının önemli bir etkisi olmuştur. Matbaanın Osmanlı ülkesine girmesiyle, ilk başta dini içerikli ve coğrafya gibi teknik içerikli kitapların ve risaleler basılmış, ancak zamanla matbaanın kullanım alanı da genişlemiştir. Nitekim matbaanın Osmanlıya gelişinden aşağı yukarı bir asır sonra, Mısır Hidivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa Kahire'de Vaka-yı Mısriyye adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Buna ilaveten, Genç Osmanlılar olarak anılan örgütün kurulması ve Padişaha karşı gizli bir muhalif cephe oluşturulmasında da gazetenin ve dergilerin büyük bir rolü olmuştur.

⁴ Çakmak, Ahmet, "Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak" *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sayı: 14 (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 1976, s. 54.

Yakın bir tarih olan 1831 yılında da, yani Sultan II. Mahmut döneminde, İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi çıkarılmaya başlandı. Takvim-i Vekayi sadece Türkçe değil, aynı zamanda Fransızca, Arapça, Rumca gibi birkaç dilde birden yayınlanıyor, böylece erişim alanı da geniş tutularak toplumun hemen her kesimine hitap etmesi bekleniyordu.⁵ Takvim-i Vekayi, haftalık olarak çıkarılmaktaydı. Ayrıca gazetede sadece devletin resmi işlerine ve diğer birtakım resmi haberlere yer verilmesinin yanı sıra önemli yazılar, makaleler dünyadan haberler de yer almaktaydı. Sultan II. Mahmut'un vefatından sonra gazete, daha resmi bir havaya büründü ve sadece resmi haberlere yer ayırdı.

Osmanlı'da, Osmanlıca yerel basın, 1860'lardan itibaren güçlenmeye başladı. Bâb-ı Âli'nin ileri gelenlerinden Ağâh Efendi ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından yazar ve şair Şinasi'nin 21 Ekim 1860'da yayımlamaya başladığı Tercümân-ı Ahvâl, özel teşebbüse ait ilk Türk gazetesi olma özelliği gösteriyordu.⁶ Osmanlı aydınlanmasının öncüsü ve batılı değerlerin Osmanlıya giriş kanallarından biri olan basının yenileşme seyrinde lokomotif rolünü üstlenmesiyle, “*yaralı bilinç*” travmasından kurtulmaya çalışan ve “*kağnıyı öküzün önüne koşmuş*” olan eski Osmanlı'nın yerine “*atı arabanın önüne koşan*” genç Türk aydınları tarihteki yerlerini almaya başlamışlardır.⁷ 1864 Matbuat Nizamnamesi ile ön sansür kaldırılıp basın suçlarının yargılanması görevi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye verilince, Fransızca basın, ilk dönemlerdeki gücünü kaybetmeye başladı. Yeni yasa, yeni bir gazetenin kurulmasını ve içeriğini, merkezi otoritenin istemlerine tâbi kıldı. 1867 Mart'ında Sadrazam Âli Paşa'nın yayımlaması nedeniyle “Âli Kararnâme” olarak bilinen kararname, devlete, ülke çıkarlarının gerektirdiği durumlarda, yürürlükteki basın yasasından bağımsız olarak, kovuşturma hakkı tanıdı. Bu kararnamenin ardından Paris'e kaçmak zorunda kalan Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Beyler, Avrupa'nın değişik

⁵ Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996, s.7.

⁶ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, “*Osmanlı Dünyasında Yerel ve Yabancı Basın...*”, <http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/gazetevedergiler/yerel_yabancı_basın.html>, Erişim tarihi: 08.11.2011.

⁷ Uyanık, Necmi, “*Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı*”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, Güz 2004, s. 229.

kentlerinde yayımladıkları gazetelerle, ilk sürgün Türkçe basını oluşturdu.⁸

Basın alanındaki kısıtlamaların ve sansürlerin, II. Abdülhamit ile birlikte artarak devam ettiği, hatta sansürün bu dönemin müzmin bir özelliği haline geldiği görülür. Öyle ki, siyasi hiçbir yanı olmayan sözcüklere dahi birçok anlam yüklenerek, bunların ne şekilde olursa olsun kullanılması, özellikle suikast, ihtilal vb. iktidar karşıtı olaylara ilişkin yayınlar yapılması yasaklandı, dizgi yanlışları yüzünden gazeteler kapatıldı.⁹ II. Abdülhamit'in muhalefete karşı duyduğu güvensizliğin ve şüpheli tavırlarının bu kararların alınmasında etkili olduğu açıktır. Ancak Jön Türkler olarak adlandırılan ikinci kuşak muhalif hareketinin kendini eylemsellikte bulması ve II. Abdülhamit yönetimine 23 Temmuz 1908'de son vermesi üzerine matbuat alanında kısa bir özgürlük döneminin önü de açılmıştır. Sınırsız bir özgürlük parolasıyla yönetime gelen Jön Türklerin siyasal organı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit yönetiminin devrilmesi ve yerine meşruti bir yönetim getirilmesi üzerine II. Abdülhamit devrinde yoğun bir biçimde uygulanan sansür muamelelerini askıya almıştır.

Ayrıca bu dönem kısa sürmesine karşın, uzun bir istibdat döneminden çıkmış olmanın rahatlığı içinde herkesin düşüncelerini dilettiği gibi açıklayabildiği bir süreç oldu. 31 Mart Olayı sonrasında ve özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidarını pekiştirmesinin ardından basın üzerindeki baskı arttı ve yöneten sayısı tek iken halkın ülkede olup bitenlerden basın yoluyla haberdar olmasından, devletin politikasının yine bu yolla eleştirilmesinden duyulan rahatsızlık, İttihat ve Terakki döneminde de devam etti. Bu dönemde basın, iktidar-muhalefet çekişmelerinde adeta silah olarak kullanıldı. İttihat ve Terakki muhaliflerinin, seslerini duyurabilmelerinin önemli bir aracı olarak basını kullandıkları bu dönemde, birçok gazete ve dergi kapatıldı.¹⁰

Osmanlılık

Osmanlılık olarak adlandırılan fikir akımının içeriğinde, dağılım aşamasında olan İmparatorluğun unsurlarını bir arada tuta-

⁸ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, *a.g.k.*, aynı yer.

⁹ Özkorkut, Nevin Ünal, “*Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü*”. <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/285/2604.pdf>>, Erişim tarihi: 06.11.2011, s.76.

¹⁰ Özkorkut, a.g.m., s. 79.

bilmek için gerekli olan ideolojinin yaratılması yer almaktadır. Bir çeşit tutkal, harç işlevi görmesi beklenen bu ideoloji İttihad-ı Anasır yani Unsurların Birliği fikrine dayandırılmaktaydı.¹¹ Jön Türklerin, çatısı altında toplandıkları bir siyasal örgüt olarak İttihat ve Terakki, Osmanlılık fikriyle İmparatorluğun unsurlarını kişi olarak değil, toplum olarak ele almak gerektiğini düşünmekteydi. Böylece İttihatçılar, Osmanlı ülkesini bir vatan-ı umumi yani bir genel vatan olarak tanımlamışlardır.¹² Ancak bu vatan-ı umuminin milliyetçi akımlardan etkilenen etnik ve dini gruplarca parçalanması karşısında, Jön Türkler Osmanlılık fikrinin çaresizce çöküşüne tanık olmuş ve yönlerini İmparatorluğun yıkıma sürüklenmesinde büyük etkisi olan milliyetçilik akımına dönerek misilleme hareketine girişmişlerdir. Ancak öncülüğünü Ziya Gökalp, Hüseyinzâde Ali Turan, Yusuf Akçura gibi isimlerin yaptığı bu misilleme fikir hareketi zamanla çılgırından çıkarak Türkçü/milliyetçi çizgiden ırkçı/Turancı bir çizgiye doğru kaymıştır.

İslâm'a Sarılanlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma döneminde sıkça tartışılan bir diğer fikir akımı ise İslamcılık olmuştur. İslamcılık akımı, Said Halim Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Derviş Vahdeti ve Mehmet Akif Ersoy gibi birçok ismi bünyesinde barındırma özelliği göstermiştir.¹³ 1908 Devrimi ile ortaya çıkan İslamcıları başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

1) Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu, yayın organı Volkan Gazetesi olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

2) Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye adlı dernek etrafında toplanan ve Beyan-ül Hak adlı bir dergi yayımlayan, liderliğini Mustafa Sabri Efendi, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi muhafazakârların yaptığı grup

---

¹¹ Doğan, Cem, "II. Meşrutiyet'te Tartışılan Fikir Akımları ve Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", (13.10.2011 tarihinde İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu'na sunulan bildiri metni), s. 2.

¹² Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (Birinci Kitap)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 135.

¹³ Doğan, a.g.m., s. 6.

3) Sırat-ı Mustakim/Sebilürreşad Dergisi etrafında toplanan yenilikçi Müslüman aydınlar ve ulema.¹⁴

İslamcılık akımıyla ilgili birçok tartışma ve tanım karmaşası yaşanmakla birlikte, kanımızca şimdiki bu alanda yapılan çalışmalar içerisinde en geniş kapsamlı ve yetkin tanım İsmail Kara¹⁵ tarafından getirilmiştir. Buna göre, İslamcılık; 19. ve 20. yüzyılda Batı'nın meydan okumalarına, sömürgeciliğine karşı siyasal; pozitivizme, materyalizme, oryantalizme karşı bilimsel ve felsefi, modernleşme adına uygulanan Batılılaşma politikalarına karşı kültürel ve sosyal bir cevap verme tarzı olarak beliren ve İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulup, yeniden hâkim konuma gelebilmesi için İslam'ın siyasal, bilimsel, kültürel, toplumsal bakımdan yeterli donanımları haiz bir din olduğunu savunan, ancak bunun için Müslümanların din anlayışlarının, sosyal yapılarının değişmesini öngören ve bütün Müslümanların birleşmelerini amaçlayan, aktivist, idealist, modernist, savunmacı ve eklektik yanları olan siyasal, düşünsel ve bilimsel çalışmaların, çözüm arayışlarının, girişimlerin adı olarak tanımlanabilir.¹⁶

İslamcı akımın kapsamına alınabilecek düşüncelerin genel olarak iki temel özellik gösterdiği görülür. Bunlardan birincisi inancın zayıfladığı ve bununla ilişkili olarak inanç bağlarının had safhada çözüldüğüdür. Bu çözümlenin kaçınılmaz bir sonucu olarak da İmparatorluk gerilemiştir. Bu durumun giderilmesi için yapılması gereken şey, toplumdaki dini inanışları kuvvetlendirmek ve bu yolla toplumu bütünlüğe ve birliktelik duygusuna sevk edecek sağlam bağlar oluşturmaktır. Yapılması gereken ikinci şey de, tüm İslam âlemini kapsayacak derecede geniş bir İslam birliği yani İttihad-ı İslam oluşturmaktır. Ancak öte yandan bu birliğin oluşturulması üç şeyden şiddetle kaçınmayı gerektirmektedir: taklit, cehalet ve atalet, iktisadi esaret.¹⁷ Bir milleti kendi olmaktan çıkararak başkalaştıran ve yolunu kaybetmesine neden olan taklit, onun diğer milletler kar-

¹⁴ Efe, Adem, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1925) İslamcıları ve Çağdaşlaşma Görüşleri", *Doğu Batı*, sayı: 11, cilt: 2. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 251.

¹⁵ Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler I*. İstanbul: Risale Yayınları, 1987.

¹⁶ A.k., s. 27.

¹⁷ Tunaya, Tarık Zafer, *a.g.e.*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 236-238.

şısında aciz bir hale gelmesine neden olan tembellik ve cahillik ve onu esaret altına asıl koyan unsur olarak iktisadi esaretten kurtulamadıkça Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü kazanmasına ya da en azından yıkılmasının önünün alınmasına imkân olmayacaktır.

Garpcılık olarak da anılan Batıcılığın, yani Batı medeniyetine öykünerek Batı tarzı kurumlar ve zihniyetler oluşturmanın Osmanlı'daki tarihinin özellikle 18. yüzyılın sonuyla 19. yüzyılın başlarından itibaren ivme kazandığı gözlemlenebilir.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma gereğinin hissedildiği, yani belli bir sorunun teşhis edildiği alan öncelikle askeriye olmuş (III. Selim, II. Mahmut); ardından buna bağlı olarak siyasi/idari merkezleşme ve eğitim reformları gündeme gelmişti (II. Mahmut, Tanzimat, II. Abdülhamit).¹⁹ Ortaçağ'ın sonlarından itibaren, Batılı ülkelerde kent kavramı geniş ölçüde modern anlamına yaklaşan bir yapı kazanmış, kırdan kente yoğun göçler, kentli olmanın çekici tarafları ve Çitleme Yasaları (*Enclosure Acts*) gibi birtakım hükümet önlemleriyle kentlere akan kırsal kesim insanının da katılımıyla büyük Avrupa kentleri oluşmaya başlamıştır. Gittikçe aşırı bir hal alan bu nüfus, Sanayi Devrimi'nin hemen arkasından yaşanmaya başlanan ve vahşi kapitalizm olarak anılan dönemde, fabrikaların ve büyük atölyelerin işçileri olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Üretimde gözlemlenen inanılmaz boyutlardaki artış ve bunun bir getirisi olan maddi refah, Batı'nın yüzyıllarca içine kapandığı kabuğunu kırmaya ve hem maddi hem de manevi dünyayı sorgulamasına kaynaklık etmiştir. Özellikle Rönesans ve Reform hareketlerinin bir neticesi olarak nesnelere ve oluşların temelini doğaüstü (*supernatural*) güçlere atfetme düşüncesi önemini kaybetmiş, sanat ve bilimde çok hızlı bir ilerleme kaydedilmişti. Öte yandan, coğrafi keşifler de Avrupa'ya bilmediği birçok yeniliği getirirken Avrupalı gezginlere de yeni dünyaların ufuklarını açmış, onları sınırlı buldukları çerçevenin dışına taşımıştı. Tüm bunların sonucunda, Batılı ülkeler Doğulu ülkelere göre çok hızlı bir biçimde, daha etkili bir diğer deyişle dev adımlarla ilerlemeye başladı.

¹⁸ Doğan, *a.g. bil.*, s. 4.

¹⁹ Toker Nilgün ve Serdar Tekin, "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: 'Kamusuz Cumhuriyet'ten Kamusuz Demokrasi'ye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 82.

Yukarıda anılan gelişmeler, bir müddet sonra geri kalmış olan ülkelerin dikkatini çekmiştir. Kimi düşünürlere göre, bu geri kalmış ülkelerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu Batıyı takip ve taklit etmekten geçmekteydi. Buna göre, Batı medeniyetinden gerekli görülen unsurlar alınarak Osmanlıya enjekte edilmeli ve toplumun ve devletin çöküşü, bu yeni Batılı devlet ve toplum anlayışı çerçevesinde yeniden örülmeliydi. Aşağıda, Osmanlı fikir hayatında Batılılaşmanın en ateşli savunucularından biri olarak beliren ve çıkardığı *İçtihat Gazetesi*'nde bu yöndeki fikirlerini yaymaya çalışan Dr. Abdullah Cevdet'in Batıcılık anlayışına ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

Batılılaşma Kurtuluşa Dair Son Umut Mu?

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tipi bir toplum yaratmak istediği dönem olan on dokuzuncu yüzyıl, Batı'nın Rönesans ve Reform dalgaları ile sarsıldıktan sonra skolâstik düşüncenin kalıplarından sıyrılarak yeni ve özgür bir düşünce ortamının kapılarını araladığı zaman aralığına denk düşer. Bu yüzyılda artık Batı'da, bilim, sanat, sosyoloji ve felsefe alanlarında, dini dogmaların boyunduruğundan kurtulmuş, bilimsel niteliğe sahip birçok çalışma gerçekleştirilmekteydi. Tunaya'nın²⁰ da vurguladığı gibi bu dönemde akıl, tecrübe ve gözlemlerle sosyal hayatın incelenmesi de doğal bir sonuç olarak doğmuş ve insanın değeri, hümanist ve evrensel bir kadro içinde göz önünde bulundurulmuş, toplum, devlet, iktidar gibi olaylar ise teokratik mantıkla izah edilmek yerine akılla kavranmaya ve açıklanmaya çalışılmıştı. Ancak aynı yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu, hemen her bakımdan Batıdan geri kalmıştı. *İçtihat kapılarının artık kapanmış olduğu* düşüncesi, tüm İslam dünyası üzerindeki miskinliği belirtmek adına yerinde bir aygıt olarak işlevini sürdürüyordu.

Sadece bilimsel bakımdan değil, siyasi, askeri, eğitimsel ve kültürel alanlar başta olmak üzere birçok bakımdan geri kalmış olan İmparatorluğu bu durumundan kurtarmak ve bir zamanlar hem askeri hem de ilmi bakımdan üzerinde himaye kurdukları Batı ülkelerinin seviyesine çıkarabilmek adına birtakım girişimler gerçekleştirilmiştir. Batıya gözlem amacıyla elçi göndermek (Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi ya da öğrenciler göndermek gibi), ordunun ve donanmanın

²⁰ Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 47.

ateş gücünü artırmak amacıyla önlemler almak, bürokratik aygıtı daha verimli bir biçimde işler kılabilecek uygulamalara girişmek, Tıbbiye gibi müspet ilimle uğraşan birtakım okullar kurmak gibi birçok adım bu önlemlere ilk elden verilebilecek örneklerdendir.

Tanzimat sonrası dönemde Genç Türklerle ortaya çıkan muhalif grup, bu anlamda Avrupa'daki sosyal, bilimsel ve kültürel gelişmelerden haberdardı. Batılı anlamda bir demokrasi özlemi çeken bu aydınlar, padişahı ve yönetimini eleştirerek, ortaya Batı ile Doğu'nun bir sentezi sayılabilecek yeni fikirler atmaktaydılar. Örneğin, Namık Kemal bir yandan Batı tarzı bir anayasanın yürürlüğe girmesini savunurken öte yandan da danışma (meşveret) usulünü Asr-ı Saadet'e dönerek İslam'ın özünde var olan bir kurum olarak görüyor ve bunun yeni yapılacak olan anayasayla bağdaştırılabileceğini öne sürüyordu. Genç Türkler hareketinin kesintiye uğramakla birlikte Abdülmecit döneminden II. Abdülhamit ve sonrası döneme kadar varlığını devam ettirdiği görülmektedir. II. Jön Türk kuşağı olarak da adlandırılan geç dönem Genç Türkler hareketinin üyeleri, ilk dönemkilere kıyaslandığında eylemselliğe daha yatkın ve daha cesur bir politika izlemişlerdir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da II. Abdülhamit'i yönetimden uzaklaştırarak daha liberal bir anlayış çerçevesinde kurulacak olan bir hükümetle ülkeyi yönetmek istemişlerdir. Diğer bir ifadeyle Keyder'in²¹ de bir çalışmasında vurguladığı gibi, Jön Türkler, çıkarları himaye altında bulunan bir iç pazarın kurulmasını gerektiren ve siyasi yapıyı etkilemeyi amaçlayan bir toplumsal grup adına konuşmuyorlardı. Çünkü onlar, bizzat devlet mekanizmasını ele geçirebilecek konumdaydılar. Ancak Jön Türkler dönemi ekonomik yapısı analiz edildiğinde, Jön Türklerin gerçekleştirmeyi umdukları amaçlar bakımından ciddi bir eksikliğe sahip oldukları göze çarpmaktadır. Bu eksiklik, ülkede milli bir sanayinin olmamasından dolayı milli sayılabilecek bir burjuvazinin de bulunmayışıdır. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu o dönem Avrupa'sında revaç bulan milli ekonomi düşüncesini de uygulayamamış ve Batılı ülkelerden geride kalmıştır.

II. Abdülhamit'in 1908 milli burjuva hareketiyle devrilmesi ve bu O'nun dönemindeki baskıcı ve sansürcü politikaların yerini, Fransız Devrimi'nin mottosu olan "liberté, égalité, fraternité" yani

²¹ Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 73.

“özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganlarının alması, tüm Osmanlı İmparatorluğu’nda sevinçle karşılanmıştı. Sansürden kurtulan basın gözle görülür biçimde özgürleştiği ve basın organlarının hızla çoğaldığı bu dönemde, memleketin kurtulması için bir süredir tartışma gündemine atılan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık²² gibi birçok fikir akımının belirdiği gözlemlenir. Bu fikir akımları, ülkenin kurtarılmasına yönelik düşüncelerini özellikle kendilerine ait gazete ve dergilerde ya da şahsi eserlerinde reçeteler halinde sunmaktaydılar. Bu fikir akımları, homojen görüşlere sahip üyeleri barındırma-makla birlikte, amaç olarak hepsi birden İmparatorluğun yıkılmasını önlemeye çalışmaktaydı. Bu anlamda bu fikirler tek bir amaca hizmet etmek bakımından ortak bir noktada kesişmekte ancak tuttukları yol bakımından ayrılık göstermektedirler.

ABDULLAH CEVDET’E İLİŞKİN KISA BİR GİRİZGÂH

Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı bir dönem sultan II. Abdülhamit (1876-1909) devridir. Bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması olduğu kadar, Padişah’ın kendisinin Batı’yı bir bakıma “model” olarak almış olmasıdır.²³ Buna bağlı olarak, Batılı kültür Osmanlı entelijansiyası arasında belirli bir oranda rağbet görmüş; kimi Batıcılar topyekûn Batılılaşmayı savunurlarken kimileri de Batının belirli noktalarından istifade etmeyi Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşu için bir çare olarak düşünmüşlerdir. Abdullah Cevdet (1869-1931)²⁴, şüphesiz Batılılaşmayı savunan Osmanlı aydınları arasında en ilginçlerinden biridir. Bir fikir adamı, şair ve siyasi olan Cevdet, Jön Türklerle birlikte çalıştıktan sonra, İkinci Meşrutiyet’te kendini tamamen fikir ve edebiyat hayatına vermiştir.²⁵ O’nun düşüncesinin özeti, “halk”ı

²² Bu dönem için ayrıca İştirakçi Hilmi gibi birtakım isimlerin başını çektikleri Sosyalizm akımı ve Prens Sabahattin önderliğindeki Adem-i Merkeziyetçilik akımı zikredilebilirse de, biz burada üç ana başlık olarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık akımlarına kısaca değinecek ve Türkçü akımı, Osmanlıcılığın iflasından sonra ortaya atılan bir görüş olarak Osmanlıcılık başlığının altında yer alan bir bölüm olarak inceleyeceğiz.

²³ Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi* (der: Mümtaz’er Türküne ve Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 15.

²⁴ Gündüz, Mustafa, *İçtihad’ın İçtihadı Abdullah Cevdet’ten Seçme Yazılar*, Ankara: Lotus Yayınları, 2008, s.19.

²⁵ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2010, s. 246.

eğitmek, Osmanlı kitlelerini medeniyet akımına katmak isteğiydi.²⁶ Bu açıdan bakılınca, Cevdet'in çıkardığı *İçtihat* gazetesi ile, daha önce Münif Paşa tarafından çıkarılan *Mecmua-i Fünun*'da başladığı, Batı fikirlerini Türk okuyucularına tanıtmaya işine devam ettiğini söyleyebiliriz.²⁷

Abdullah Cevdet, 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğmuştur. Babası Diyarbekir Birinci Tabur Kâtibi Vasfi Efendidir. İlköğrenimini Hozat ve Arapkir'de yapmıştır. Elazığ Askeri Rüştiyesini ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisini bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye girmiştir. Buradan askeri göz tabibi olarak mezun olmuştur. Bu okula girinceye kadar dini temayülleri ağır basan ve yakın çevresi tarafından 'sofu' birisi olarak bilinen Abdullah Cevdet, Tıbbiye'de gerek hocalarının gerekse Batıda gelişen yeni düşünce ve felsefelerin etkisi altında kalarak fikri anlamda büyük değişimler yaşamıştır. Lüis Büchner'in *Madde ve Kuvvet (Kraft und Stoff)* adlı eseri ile de bu sıralar tanışmış ve dönemin diğer aydınları gibi o da bu materyalizm kitabından oldukça etkilenmiştir. Cevdet, Batılılaşmaya ilişkin görüşleri bakımından bir "tam Batıcı" olarak adlandırılabilir. Gerçekten de, Abdullah Cevdet *İçtihat*'ta, Batılılaşma hakkındaki düşüncelerini tam bir açıklıkla ve Batının örnek alınması gereken tek medeniyet olduğunu özellikle vurgulayarak belirtmektedir:

Avrupa demek üstünlük demektir. Avrupa'ya göre, Osmanlı toplumu ve devleti aşırı derecede geridir. Biz bu medeniyete doğru gitmeliyiz, ona kavuşmalıyız. Nur ondadır ve bizzat kendisidir. Zira başka bir örneğe lüzum yoktur. Çünkü bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ve dikeniyiyle ithal etmek mecburidir.²⁸

Yukarıdaki satırlar, bize Abdullah Cevdet'in Batılılaşmaya ilişkin düşüncelerinin kısa bir özetini vermesi bakımından oldukça önemlidir. Görülebileceği gibi, Cevdet, Avrupa'nın kelime anlamı bakımından bile neredeyse Osmanlı'ya göre üstünlük demek olduğunu belirtir ve şayet bir medeniyet taklit edilecekse, yeryüzünde var olan yegâne medeniyet olan Batı medeniyetinin sorgusuz sualsiz alınması gerektiğini vurgular. Bu açıdan bakıldığında Cevdet'te ge-

²⁶ Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 225.

²⁷ Mardin, *a.g.k.*, s. 230.

²⁸ Cevdet, Abdullah, "Şime-i Muhabbet". *İçtihat Gazetesi*, (1329/1911), sayı: 89, s. 1980-84.

leneksel değerlerden yararlanma görüşü giderek değerini yitirmektedir. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmasından yana olan diğer Osmanlı aydınlarından daha farklı olarak sorunu "yalnızca Avrupa tekniğinin uygulanması kadar basit görmüyor ve kültürel olarak da bu olgunun gerçekleşmesi gerektiğini" ileri sürüyordu. Çünkü Osmanlı toplumuna özgü geleneksel özellikler artık evrimleşme yeteneğini yitirmişlerdi.²⁹ Bu nedenle de Cevdet'e göre Batı medeniyeti, sadece belirli bir yönünden faydalanılacak bir kaynak değil, tümüyle alınması ve izlenmesi gereken bir amaçtı. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri yarım yamalak taklitleri ve Avrupa medeniyetinden esinlenilerek gerçekleştirilen sözde uyarlamaları bir kenara bırakmak zorundaydılar. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin, kendini Avrupa medeniyetine tam anlamıyla eklemekten başka hiçbir çıkar yolu yoktu.³⁰

Bundan başka Cevdet, Osmanlı'nın hükümleraltılığında uzun yüzyıllar yaşamış bazı ülkelerin bile teknoloji ve medeniyet bakımından artık Osmanlı ülkesini geride bıraktıklarına da vurgu yapıyordu:

Dünkü Bulgarya'nın payitahtı olan (Sofya)'da bugün [Boris] Caddesi tamam seksen metre genişliğinde olarak açılıyor! Bugün Türkiye'de kırk metre genişliğinde bir yol gösterebilmek ihtimali var mıdır? Milel-i mütemeddine bizi iktisaden istila etmektedir; bir memleket için işgal-i iktisadî işgal-i askerîden daha ziyade cây-ı endişedir: endişemiz büyüktür, derdimiz büyüktür; büyük dertler büyük devalar ister...³¹

ABDULLAH CEVDET'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Osmanlı İmparatorluğu çoğu insan için birçok farklı anlam ifade etmiştir. Bazılarına göre Osmanlı, bilhassa Batı'yla keskin karşıtlık içinde olan Doğu'yu simgeler. Bazılarına göre ise tek tanrılı dinler arasındaki savaşı çağırır. Yahudiler, Protestanlar, Katolikler ve Sünni Müslümanlar gibi dinî topluluklar için bir sığınak olarak da görülür; Ermenilere, Rumlara ve Şii Müslümanlara karşı yoğun bir

²⁹ Arıkan, Zeki, "Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi I*, 1983, s. 223.

³⁰ Ünsal, Artun, "Atatürk's Reforms: Realization of An Utopia by A Realist". (Seminar on Nehru and Atatürk'te sunulmuş bildiri metni, 1981), <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/685/8712.pdf>>, Erişim tarihi: 16.08.2011.

³¹ Cevdet, Abdullah, *Fenn-i Ruh* (Ludwig Büchner'den çeviren Abdullah Cevdet), İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1911, s. 12 (önsöz).

hoşgörüsüzlüğü simgesi olarak da.³² Diğer bir ifadeyle söylersek, değerlendirdiği şey kişinin ya da grubun durduğu noktaya ve bakış açısına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu nedenle de Osmanlı, hemen her kişiye ya da gruba farklı anlamlar yüklemeye olanağı sağlamıştır. Herkes için ortak bir Osmanlı olmadığına göre devletin geri kalışı noktasında da ortak bir fikir olmaması doğaldı. İşte Cevdet'in düşüncesinde de Osmanlı, Batı'nın karşısında keskin çizgileriyle gelişime ve değişime direnen bir odaktı. Osmanlı Devleti'nin gelişebilmesi ve karşısında durduğu Batı medeniyetine erişebilmesi, hatta onu geçebilmesi için yine Batı'yı takip etmesi gerekliydi. Çünkü Cevdet, Batı medeniyetinin yegâne medeniyet olduğunu şiddetle benimsemişti ve yazılarında da bunu açıkça ortaya koymaktaydı. Aşağıda Abdullah Cevdet'in düşünce dünyası ve bu konudaki düşünceleri üzerinde durulacaktır.

Bilim ve Dine İlişkin Düşünceleri: Materyalist Bir Doktor

Abdullah Cevdet, geleneksel yapılarını koruyarak bu yapıya Batı teknolojisini ve eğitimini uygulamaya çalışan bir ülkenin Batılı devletler gücüne geldiğine işaret ederek Japonya'yı Osmanlı İmparatorluğu için örnek alıyordu.³³ Ne var ki bu görüş bilgisizlikten kaynaklanmaktaydı. Zira Japonya bizde o günden bugüne hiç tanınmamıştır. Hiçbir Doğulu ulus Japonlar kadar Avrupa'nın dinine yakınlık duymamıştır. Japonlar, 17. yüzyıldan beri Avrupa'yı izliyor; Osmanlı aydınları Kant'ı ve Alman felsefesini gerektiği gibi bilmezken; Japonlar Kant'ı yakından tanıyordu.³⁴ Cevdet ayrıca, Ludwig Büchner ve Gustave Le Bon gibi Avrupalı bazı yazarlardan da etkilenmiş ve bu paralelde dünya görüşünü de, evrimcilik, materyalizm, bilimselcilik ve liberalizm akımları üzerine temellendirmiştir.³⁵ O'na göre ilim ve fen'in çözemeyeceği, adeta matematiksel

³² Aksan, Virginia H. ve Daniel Goffman, "Erken Modern Osmanlı Dünyasının Resmini Çizmek", *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (ed: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman&çev: Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 25-26.

³³ Engin, İsmail, "1860-1908 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'ndeki Pozitivist ve Materyalist Akımlarda 'Kültürel Değişme' Olgusu", *OTAM*, sayı: 3, Ocak 1992, s. 188.

³⁴ Ortaylı, İlber, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'ın Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (cilt: 1), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 136.

³⁵ Ayluçtarhan, Sevdâ, *Dr. Abdullah Cevdet's Translations (1908-1910): The Making of a Westernist and Materialist "Culture Repertoire" in a "Resistant" Ottoman Context* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 185.

olarak hesaplanamayacak hiçbir şey yoktur.³⁶ Bu noktada, Abdullah Cevdet'in materyalizme olan eğilimi bakımından da, Aydınlanma sonrasında Batıda inanç çerçevesinde yaşanan keskin dönüşten etkilediğini belirtmek gerekir. Gerçekten de, Cevdet'in yaşadığı zaman aralığı, Batının uzunca bir süredir dini dogmaları ve dine bağımlı bilim anlayışını bir kenara bıraktığı ve madde ve onu harekete getiren temel güç olarak kuvveti incelediği bir çağa denk düşmekteydi. Ayrıca, şair tarafı onu tabiat karşısında bir çeşit panteizme sürüklüyor, fakat felsefi kanaatleri bu panteizmi, "Tanrı var olan her şeydir" şeklinde formüle ettiriyordu.³⁷

Bilhassa Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'i ve Vogt, Darwin ve Moleschott gibi bilim adamların, materyalist bilim anlayışı çerçevesinde kaleme aldıkları eserler, Tıbbiye ve veterinerlik okulları gibi eğitim kurumlarında çekinilmeksizin okunmaktaydı. Cevdet'in de Askeri Tıbbiye'den mezun olduğu düşünülürse³⁸, bu tür materyalist fikirlerden etkilenmemesi ve o dönem için Osmanlı entelektüellerine çok çekici gelen bu akımı kısmen ya da tümüyle benimsemiş olması neredeyse kaçınılmazdır. *İçtihat*'ta çıkan imzasız şu yazı, her ne kadar bu makaleyi Cevdet'in yazdığı konusunda kesin karar veremesek de, onun izniyle *İçtihat*'ta yayınlanması bakımından önemlidir:

Tefekkür eşkâl-i hareketten bir şekildir: Bu bir hakikattir ki yalnız aklen değil tecrübeten de sâbittir. Cereyan-ı usbinin sür'atine da'ir müşâhedat-ı isbât etmiştir ki diğer bazı harekate nisbeten cereyan-ı usbinin sür'ati pek az ehemmiyetlidir, dimağda icra olunan ve dimağın cevher-i kaşısının hacrâtını yekdiğerine rabt iden elyâf mütevassitü'l-muaveneti olmaksızın hayyiz-i husule gelemeyen muamele-i müteselsele-i zihniyye içinde bu nazarın isbâtını ta'yin ider...³⁹

Esasen, Cevdet oldukça dindar bir aileden geliyordu ve Tıbbiye'ye girene dek ailesinden aldığı dini terbiye doğrultusunda

³⁶ Ünüvar, Kerem, "Abdullah Cevdet", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt: 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 98.

³⁷ Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 38.

³⁸ Akgün, Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 378.

³⁹ İmzasız, "Tefekkür Maddenin Bir Hareketidir", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 29, 15 Ağustos 1327, s. 814-815.

kendisi de dindar bir kişiydi.⁴⁰ Ancak, okula başladıktan sonra biyolojik materyalist fikirlerin tesirinde kalarak, dinin insan üzerindeki fonksiyonlarını inkâr eden ve her şeyi maddeyle açıklamaya çalışan materyalist görüşlere yer veren bazı fikirler edindi ve bu fikirleri savunan birtakım eserlerin çevirisini üstlendi. Bu da bize, Cevdet'in Batılılaşmaya ilişkin fikirlerini temellendirirken yararlandığı kaynaklardan bir örnek göstermesi bakımından ilgi çekicidir.⁴¹ Nitekim Cevdet, *İçtihat*'ta çıkan bir yazısında:

Darwin'in öğretisinin okutulmasını 'küfir' sayan bir ülke hala Ortaçağ döneminde yaşıyor demektir. Böyle bir ülkenin, yirminci yüzyılın dünyasında yaşam hakkı olamaz. Sarıklı, sarıksız, ezilmek istemeyen her kafa artık bunu anlamalıdır.⁴²

Abdullah Cevdet'e göre, önce İslam tarihini şeriatçı kafasıyla görmeyi bırakıp Batı bilginlerinin bu tarih üzerine yazdıklarını tanımak gerekirdi.⁴³ Ancak Müslümanlar, bilim alanında Batının çok gerisinde kaldıkları gibi din alanında yapılan çalışmalar da Müslüman araştırmacıları, kendi dinlerine ilişkin bilimsel araştırmaları Batıdan aktarmak zorunda bırakmıştı. Örneğin, Cevdet, Hollandalı bir oryantalist olan Dozy'nin İslam Tarihi adlı eserini çevirerek yayınladı. Bu olay, dinciler arasında büyük bir tepkiye yol açtı; hükümetin bu kitabı toplatması zorunlu oldu.⁴⁴ Ancak Batı kültürüne aşina olup, bu kültürün Doğu kültürü hakkında ürettiklerini inceler ya da çevirirken, Doğu'nun ürettiği eserlere de sırt dönülmemeliydi. Bu bağlamda Abdullah Cevdet, Hanioglu'nun⁴⁵ da belirttiği gibi, sadece Goethe, Schiller, Shakespeare ve yukarıda anılan eseriyle Dozy gibi Batılı yazar ve aydınların eserlerini okuyup Türkçeye çevirmekle yetinmemiş; Ömer Hayyam, Firdevsi ve Ebu'l Ula el-Maarri gibi

⁴⁰ Alpay, Yalın, *A Glimpse Into the First Racist Approach In the Ottoman Empire: The "Scientific" Racism of Abdullah Cevdet* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2007, s. 116.

⁴¹ Aksoy, A. Şerif, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Nokta Kitap, 2008, s. 214.

⁴² Cevdet, Abdullah, "Kastamonu'da Kurun-u Vusta", *İçtihat*, 1329/1915, sayı: 58, s. 1271-74.

⁴³ Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (yay. haz.: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 441.

⁴⁴ Berkes, a.g.k., s. 441.

⁴⁵ Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981, s. 185.

Doğulu yazar ve düşünürlerin de eserlerini incelemiş ve Türkçeye çevirmiştir. Bu anlamda İctihat'ın özellikle ilk sayılarına bakıldığında, Cevdet'in topyekûn bir Batıcılığa henüz kaymadığı, aksine Doğu ile Batıyı kıyaslayarak Doğuda da birçok ünlü düşünür olduğunu vurguladığını görürüz.

Cevdet bu görüşlerinin dışında dua konusunda da fikir beyan etmiştir. Ona göre dua anlaşılmayan kelimeleri ardı ardına sıralamaktan ibaret bir mırıldanma olmamalı, insan söylediği kelimeleri aynı zamanda anlamalıdır da. Buna ilişkin olarak verdiği bir örnekte Cevdet, zafer duası olarak bilinen ve kabul edilmesi için 4444 kere okunması salık verilen duanın Arapça metninin yazılı olduğu bir yerin altına şu notu düştüğünü aktarır:

...Dua kalbî Allah'ına rabt eden bir vecd ve heyecanın ifadesidir, bu cihetle duayı teşkil eden kelimeler dua edenin en ziyade mahrem can ve vicdanı olan kelimeler olmak tabiidir. Bu dua Arapçadır, manasını on on iki yaşlarında çocuklar değil kırk iki yaşındaki her Arap dahi kolay anlayamaz. Dua dört bin dört yüz kırk dört defa değil vicdan ve canın arzusuna ve şiddet-i heyecanına göre tekrar olunur.⁴⁶

Günümüze gelene dek Cumhuriyet tarihinin hemen her döneminde tartışmalara konu olan Türkçe ibadet meselesine 1926 gibi erken bir tarihte değinen Cevdet, ifadesinden de anlaşılacağı gibi, duaların Arapça ve anlaşılması neredeyse imkânsız metinleri ezberlemek yerine anlayarak ve Türkçe olarak okunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Cevdet'in kendisini dönemin muhafazakâr ortamından soyutlayan bir başka yönü belirlemektedir.

Cevdet bir başka yazısında da Müslümanlığın Osmanlı ülkesini geri bıraktığını şu sözlerle iddia ediyordu: “Bir milletin dini, âmal ve muamelatında amil ve hâkim olan itikatlardır. Biz Müslümanların ruh ve vicdanımızda hüküm süren itikatların bizi ne derekelere ve ne idraklere indirmiş olduğu meydandadır”.⁴⁷ Burada Müslümanlıkla gündelik yaşamın pratiklerini ya da toplumsal, iktisadi ve siyasi bakımdan Osmanlı Devleti'nin o anda içinde bulunduğu trajik durumu açıklamaya girişmiş gibidir. Ancak böyle bir değerlendirmeye katıl-

⁴⁶ Cevdet, Abdullah, “Tanrı'ya İlk Defa Türkçe söyleyen İmam”, *İctihat*, cilt: 21, sayı: 102, 15 Nisan 1926, s. 3941.

⁴⁷ Cevdet, Abdullah, “Din ve Terbiye-i Vicdaniyye”, *İctihat*, cilt: 21, sayı: 197, 1 Şubat 1926, s. 3862.

mak mümkün görünmemektedir. Çünkü Osmanlı'nın içine düştüğü durumu tek bir etkenle temellendirmek mantığa aykırıdır. Burada Cevdet'in materyalist tarafının öne çıktığını görmek zor değildir.

Aile Kurumu, Kadınlar ve Terbiye Hakkındaki Düşünceleri: Osmanlı Ailesi mi Avrupa Ailesi mi?

Doğu ya da Batıdan birinin üstünlüğünü kabul etmektense kıyas yoluna giderek bunları karşılaştırmak, Cevdet'i zaman zaman İslami kurumları da savunmak zorunda bırakıyordu. Örneğin *İçtihat*'ın birinci sayısında Cevdet, Müslüman ülkelerindeki poligamiyle Batı ülkelerindeki monogamiyi kıyaslayarak Müslüman ülkelerdeki bu uygulamayı şöyle savunuyordu:

...Hiç şüphesiz poligami kötü bir uygulamadır. Ancak hemen belirtelim ki, monogaminin uygulandığı ülkelerde de iğrenç ve nefret ettirici paralı aşk olayına karşı da gözleri kapamamak gerekir... Şimdi Müslümanların hukuki statülerini tartışalım... Genellikle Hıristiyan kadın rüştünü ispat etmemiş ve beceriksiz olarak muamele görür. Oysa Müslüman kadını evli ya da bekâr olsun mülkünü hiçbir şahsın müsaadesine gerek olmadan yönetme ve tasarruf etme hakkına sahiptir. Bu, Avrupalı ve Amerikalı kadınların hayallerinde bile düşünemeyecekleri bir haktır...⁴⁸

Görülebileceği gibi, Cevdet Batılı kadınların durumu ile Doğu ülkelerindeki kadınların durumlarını birbirleriyle kıyaslamakta ve Doğulu kadınların Batılı kadınlardan daha üstün olduğunu belirtmektedir. Zira Batıda kadın bir meta olarak görülmekte ve evlilik dışı cinsi münasebetler, ahlaksızlıklar alabildiğine yaşanmaktayken Doğuda, bu durum en azından dini bir akitle bağlanmakta ve kadınlar erkeklerin kullanıp attığı bir araç olmaktan çıkarak eş durumuna yükselmektedirler. Hal böyle iken, Batıdaki kadın erkekle ilişkisini sona erdirmesi durumunda hiçbir toplumsal ya da maddi güvenceye sahip olamazken; Doğulu kadın, erkek tarafından desteklenmekte ve elindeki mülkü üzerindeki tasarruf hakkına tek başına sahip olmaktadır. Öte yandan, Cevdet'e göre Doğu'nun kadınlarını geride bırakan şey, onların cahil bırakılmaları olmaktadır. Bu bağlamda o, yeni Türk medeniyetinin tesis edilmesinde kadını erkekle yan yana çalışan, aynı erkekler gibi eğitim alarak hukuk, eczacılık, akademisyenlik ve siyaset gibi alanlarda yeteneklerini kullanan bireyler

⁴⁸ Djevdet, Abdullah, "L'Esclavage des Musulmanes", *İçtihat*, 1904, sayı: 1, s. 7.

olarak tasavvur etmektedir. Kadınlar eğitilmezlerse ülke nüfusunun yarısı cahil kalacağından bu ülkenin yaşama şansı da olmayacaktır.⁴⁹

Abdullah Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşması noktasında Batılılaşmayı basit bir teknik taklitten de ibaret görmemektedir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabilmek için Batıdan sadece teknik bilgiler alınması yeterli değildir. Bu sebeple, Batı kültürü de İmparatorlukta özümsemeli, kendini yenilemekten aciz Osmanlı ananeleri artık bir kenara bırakılmalı ve Batıya her alanda ayak uydurulmalıydı. Cevdet bu görüşünü *İçtihat*'ın 82. sayısında, "Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim" adlı yazısında şöyle dile getirir:

...İtikatları zaman ve mekân meydana getirir ve bu zaman ve mekân değiştiğinde toplumsal itikat da tedricen değişir. Değişmediği durumda üzerinde etkili olduğu toplumsal organın sağlığını bozar. Bir örnekle bu önermeyi açıklayayım: Türklerin, daha genel bir tabirle de Osmanlıların en çok iftihar ettikleri geleneklerinden biri misafirperverliktir. Misafirperverlik hiç şüphesiz bedeviyet devrinin gerekli bir görgü kuralıydı. Medeni Avrupa'ya karşı hala ahlaki bir kural olarak ileri sürdüğümüz bu faziletin kökü pekâlâ görülüyor ki bedeviyettir. Avrupa bedeviyetten çok uzaklaştığı için artık o bedeviyet faziletini de unuttu. O şimdi bu yirminci asır medeniyetinde, dünya üzerinde medeni olmayan kavimlerin bedevi olarak misafir kalması imkânına açılan kapıları şiddetle kapamakla meşguldür.^{50/51}

Görülebileceği gibi, Cevdet Osmanlı'nın kendisi ve dünya için bir fazilet, erdem saydığı bir geleneğin artık Batı medeniyeti bakımından geride bırakılmış olduğunu iddia etmekte; Ortaçağ Arap toplumlarındaki bedeviye kültüründen alınan geleneklerin artık Batı kültürüyle kıyaslanınca hükmünü çoktan kaybettiğini belirtmektedir. Yazıda dikkat çeken bir diğer nokta da, Cevdet'in paragrafın sonundaki ifadesinde yatmaktadır. Bu ifadeye göre, Batı yirminci yüzyılda artık dünyanın medeni olmayan ülkelerini medenileştirmeye çalışmakta, bu konuda başı çekmektedir. Cevdet'e "aşırı Batıcı" sıfatının atfedilmesinde bu gibi yazılarının ve ifadelerinin de etkisi olsa gerektir.

⁴⁹ Bürüngüz, Refik, *Abdullah Cevdet and the Garpcılık Movement* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2005, s. 74.

⁵⁰ Cevdet, Abdullah, "Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)", *İçtihat*, yıl: 4, sayı: 82, 28 Teşrinisani 1329, s. 1809.

⁵¹ İfade sadeleştirilmiştir.

Cevdet kadınlar, aile ve çocukların terbiyesi konuları üzerinde de sıkça durmuş, bu konuda değişik bilgilerden istifadeyle görüşlerini belirtmiştir. Örneğin, kadınların iş hayatına aktif katılımları temalı “Fransa’da Mesâi-i Nisvân” başlıklı yazısında da Osmanlı toplumunda kadınların iş hayatına katılmalarına imkân tanınmadığı için halkın geçim kavgasına tutuştuğunu vurguluyordu:

Matin Gazetesi 20 Mayıs 1911 tarihli nüshasında bâlâdaki unvan ile iki istatistik cedveli neşr idiyor ki derece-i ehemmiyeti ashâb-ı mütâlâanın iz’ânına göre bir fikir uyandıracığından ben ehemmiyetine dâ’ir bir şey ilâve itmeğe lüzum görmedim. Ücretle çalışan nisvân adedi: 1906 tarihinde icrâ olunan tahrir-i nüfus netâyici muhakkasına nazaran Fransa’da ücretle te’mîn-i mâ’îşet iden nisvânın mikdârı 7 milyon 693 bin 412’dir... Bugün cihâd-ı ekber, gavga-yi mâ’îşetdir. Bu bir hakikatdir ki kabul ve tasdiki cây-i tereddüd olamaz.⁵²

Avrupa ülkelerinde yürürlükte bulunan terbiye sistemleri konusunda da görüş belirten Cevdet, bir anlamda Avrupa’yı eleştirmekten de geri durmaz:

İngiliz mekteblerinde mücâzât nâdiren mevzu-u bahs olur. Çocukda, mücâzât korkusuyla değil mes’uliyet hissine, şeref ve haysiyet hissine müracâat olunur. Bu şerâit dâhilinde cezâ zarufî olursa, son çare, şedid ve nevmîd bir vâsıta olarak yapılır. On dokuzuncu asrın ibtidâlarında bir İngiliz mekteb hocası için kamçı ve kırbaç mebd’ ve müntehâ-yı hikmet idi. Yapıştırmaya âmade olarak mekteb mualliminin elinde kırbaçları bulunurdu.⁵³

Cevdet, İngiliz toplumunu oluşturan halkı iki sınıfa ayırmakta ve yaşam biçimlerini de belirtmektedir. Buna göre:

İngiliz cemiyeti ilk safta iki güzide zümreye maliktir. Bu güzidegân zümrelerinden birini, tamamen kendi kendilerinin halkı olan kimseler teşkil ederler; bunlara *self made men* ‘kendi kendine yetişmeler’ denilir ve diğerlerine *university men* derler ki darülfünun yetiştirmeleri demektir. Birinci zümre, yalnız hayatın haşin mektebinde yetişmişler, ikinci zümre pek köklü ve pek kadim tesisatın mahsulüdür. Gerek onların gerek bunların üzerinde ailenin damgası daima bulunur. İngiliz ailesinin inkişaf ettiği havza *homedur*. *Home*, ailenin tamamen ailenindir. *Home*, mu-

⁵² Cevdet, Abdullah, “Fransa’da Mesâi-i Nisvân”, *İçtihat*, yıl: 30, cilt: 10, sayı: 99, 11 Cemaziyelahir 1329, s. 668.

⁵³ Cevdet, Abdullah, “Anglo-Sakson Âleminde Terbiye-i Ahlakiye”, *İçtihat*, yıl: 21, sayı: 209, 1 ağustos 1926, s. 4053-54.

kaddestir; bütün ecnebilere karşı nâkabil-i tecâvüzdür. *Homeun* haricinde bulunanların cümlesi ecnebidirler, ocağın etrafında müctemian oturmayanların nâmahremdirler, ecnebidirler. Gerek şehirde gerek köyde her *home* komşusundan maddeten ayrı ve tamamen müstakildir, komşusuyla maddeten hiçbir irtibatı yoktur. Her ailenin kendi evi, kendi çatısı, hariçle doğrudan doğruya vasıta-i irtibatı vardır. Evinde hüdâvent mutlaktır. Ne başının üstünde, ne ayağının altında hiçbir ecnebi yoktur. Yani başka başka ailelerin oturdukları üst kat ve alt kat yoktur.⁵⁴

Cevdet'in yukarıdaki ifadeleri, her ne kadar Osmanlı ailesinden ve bunların yaşam biçimlerinden bahsetmese de, bize gizliden gizliye Osmanlı toplumuyla İngiliz toplumunu kıyaslıyormuş izlenimi vermektedir. Hakikaten de Osmanlı ailelerinin aynı konakta, yalıda ya da aynı binada meskûn oldukları bilinmektedir.

Batı'ya ve Osmanlı'nın Genel Durumuna Bakışı: Zorunlu Bir Kültür Değişmesi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze dek görülen kültür değişmelerini esas itibariyle üç kısma ayırmak mümkündür:

- 1- Toplumda gözle görülür biçimde bir değişimi içermeyen, başlangıç tarihi de kesin olarak saptanamayan devir. Osmanlı için düşünüldüğünde 19. yüzyıla dek yaşanan devir;
- 2- Bir intikal devri olarak III. Selim dönemi;
- 3- Kapsamlı ve köklü değişimlerin ancak zorlamayla gerçekleştirilebileceği kanaatinin oluşmaya başladığı devir. Bu kısmı da II. Mahmut ile başlatmak mümkündür.⁵⁵

Gerçekten de, II. Mahmut dönemiyle beraber değişimin artık bir zorunluluk haline geldiği düşünülmeye başlanmıştır. Belki de bu yüzden bazı düşünürler Rusların Deli Petro olarak andıkları Büyük Petro ile II. Mahmut'u benzeştirirler. Bunda haklılık payı da yok değildir. Öte yandan, bu benzetme bir dereceye kadar gitmekte, ancak bir noktadan sonra geçerliliğini yitirmektedir. Hem jeopolitik ve hem de stratejik bakımlardan düşünüldüğünde, Rusya'da görülen yenileşme hareketleri esasen Petro'dan önce yüksek tabaka arasında yayılmaktaydı. Ancak Osmanlı seçkinlerinden bir kısım, görünüşte Batı tipi bir toplum yaratma arzusunda olsalar da; bu durum

⁵⁴ Cevdet, Abdullah, "Anglo-Sakson Âleminde Kadın ve Ailede Terbiye", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 188, 15 Eylül 1925, s. 3722.

⁵⁵ Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1951, s. 157.

aslında karşısında sürekli yenilgiler alınan Batı'yı memnun etmek ve böylece dış mihrakları Osmanlı'nın içişlerinden el çektirmek amacını gütmelerinin doğal bir sonucuydu. Elbette bu arada daha samimi anlamıyla Batılılaşmayı arzu eden bir kesim de mevcuttu. Bunların arasından memleket meseleleri hakkında değişik görüşler bildiren birçok kişi çıkmıştı. Zaten bu açıdan düşünüldüğünde, bilhassa Tanzimat sonrası ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yoğunlaşan fikir tartışmalarını yürütenlerin memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak amacıyla hareket eden ancak farklı yolları takip eden vatanperver aydınlar oldukları kolaylıkla görülebilir. Vatanperverlik konusuna değinmişken, Abdullah Cevdet'in bu konudaki görüşlerine değinmek yerinde olur:

Vatan, yolunda hemen şehid düşerek bihişt-i âlâda hûr ve gilmâna kavuşmaya susamış, dünyaya ve hayata muhabbeti yok kimselerle yaşamaz; dünyaya ve hayata merbut ve vatanını ve nefisini ma'mur ve mükerrer görmeye âşık ve bu aşk ve şevk hazz-ı ulvîsiyle mahzûz ve mütenâ'im olarak yaşatmaya ve yaşamaya müş-tak vatandaşlar sâyesinde vatan âbâd ve mü'ebbed olur.⁵⁶

Görülebileceği gibi, Cevdet vatani uğrunda ölümlerle cennete gidilip orada kendisine sunulacak olan ödüllere yetinecek kişilerin tahayyüllerinden çok daha farklı, seküler bir açıdan ele almakta, kavramaktadır. Bu bakımdan, yukarıda materyalizme eğilimini tetkik ettiğimiz Cevdet'in böyle bir vatan ve vatanperverlik kavramına sahip olması pek de şaşırtıcı olmasa gerek. Cevdet bundan başka, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekte olduğu fikrini yadsıyarak 'devlet ebed-i müddet' düşüncesini benimseyenleri de şöyle eleştirmektedir:

Devletimiz her tarafta fenâ buluyor her taraftan öldürülüyor, ölüyor, biz hâlâ devletimizin 'devlet ebed-i müddet' olduğuna bir itikâd-ı sahîf ile mu'tekid görünmekteyiz. Bu ta'biri dünyanın en metin ve muazzam devleti olan İngiltere bile mashara olmaksızın kullanamaz. Bu 'devlet ebed-i müddet' ta'biri bizim ruhumuzun terceme-i hurâfesidir ve her halde bu ta'biri ruhumuzun ve ruhumuz bu ta'birin vâlid ve mevlûdüdür.⁵⁷

⁵⁶ Cevdet, Abdullah, "İtikadımca Vatanperverlik", *İçtihat*, cilt: 9, sayı: 51, Şubat 1329, s. 322.

⁵⁷ Cevdet, Abdullah, "Devlet Ebed-i Müddet", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 31, 15 Eylül 1327, s. 839.

Yine Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisine müttefik arayışı içinde olmaktansa kendisini toplaması ve ispatlaması gerektiğini şu sözlerle belirtmektedir:

Biz koyun bulunduğumuz halde, kurt ile ittifâk idebilir miyiz? Bizim maarifimiz yok, sanâyimiz yok, ticâretimiz yok, zirâatimiz yok, biz bu hâl ile ittifâk akdine değil akd-i hayâta muhtacız. Akd-i hayâtımız kesilmiş, atılmış dimekdir. Biz bugün –cesâretini topla ey kâr- mevcûd değiliz. Bünyân hazır-ı medeniyetde bizim bir taşımız yokdur. Biz bu nokta-i nazardan yokuz...⁵⁸

İlk başlarda Avrupa medeniyetinin örnek alınmasını salık veren Cevdet, bir süre sonra yüzünü I. Dünya Savaşı'nda hem maddi hem de manevî anlamda büyük kayıplar veren ve yaralarını sarmaya çabalayan Avrupa ülkelerinin yanında hızla yükselen Amerika'ya dönmekte; eğer örnek alınacaksa artık eskimiş Avrupa medeniyetinin değil onun yerine yeni ve güçlü Amerika medeniyetinin örnek alınması gerektiğini belirtmektedir:

Yakın zamanlara kadar, ileri harekete Avrupa'ya bakarak devam edebiliyorduk. Ahvâl-i ser'î bir tedriciyet ile değişti ve değişmekte devam ediyor. Avrupa, bir eski, bir ihtiyâr, bir kocamış medeniyeti temsil etmeye başladı. Avrupa'da irâdeleri zayıflatan ve insana, kendi kendisine dayanmak itiyâdını vermeyen bir teşekkül-ü ictimâî tarzı hükümandır. Bu teşekkül-ü ictimâî tarzının ve sür'atle yaklaşan ictimâî tehlikenin huzur-u dehşetinde acı feryadlar koparan Avrupalı ulemâ çokdur. Avrupa harbinden bahs iden büyük âlimân-ı hâkimî Schweizer Medeniyetin Zübdesi Ahlakdır unvanlı makalesinde pek câzib-i nazar bir söz sarf itmişdir: 'Harb-i umumî Avrupa'nın ahlakını bozdu diyorlar bu vahşi ve sathî bir hükümdür. Harb-ı Umumî Avrupa'nın fesad-ı ahlakını mucib olmadı kadîm bir akisdir. Avrupa'nın fesad-ı ahlakı Harb-i Umumîye vücud virdi' diyorum. Bu hem doğrudur hem de fâci' bir doğrulukla doğrudur.⁵⁹

SONUÇ

Bilimi kavramak, bilimsel araştırmaları her alanda gelenek haline getirmek, bilimin milletçe benimsenen sosyal bir kurum olmasına çalışmak, yerli bilimin yerli ihtiyaçlara göre yapacağı araştırma-

⁵⁸ Cevdet, Abdullah, "Kurd ile Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız!", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 44, 1 Nisan 1328, s. 1059.

⁵⁹ Cevdet, Abdullah, "Amerika'nın Ser-Şevketi", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 193, 1 Kânunuevvel 1925, s. 3797.

larla toplumu bütün kurumlarıyla verimliliğe ve etkin bir teşkilata kavuşturmak, dünya şartlarının talep ettiği sürekli ilerlemeyi bir iç dinamizm halinde toplum yapısına kazandırmak, işte bütün bunlar ileri milletlerin ortaya çıkışıyla “geri kalmış” duruma düşen bütün milletlerin baş davası olmuştur.⁶⁰ Bu bağlamda, Osmanlı fikir dünyası özellikle Tanzimat sonrası dönemle birlikte keskin bir dönemece girmiştir. Bunda, Batılılaşma hareketleri çerçevesinde Batıya açılan yolda gösterilen çabalara devlet eliyle özel bir destek sağlanması önemli bir rol oynamıştır. Çöküşü yaşayan bir devletin, bu çöküşe çare olarak ortaya koyduğu bir yol olan Batılılaşma düşüncesi, sadece kurumsal düzenlemelerle sınırlı kalmayarak entelektüel anlamda da Batının son yüzyıllarda geçirdiği aşamalar ve değişimler sonucunda elde edilen fikirsel değişimlerin Osmanlı entelijansiyasında yerini bulmasına yol açmıştır. Yani artık bahis mevzuu olan şey ordunun bazı tekniklerini ve sınıflarını Batı’dan gelen bilgi ve nizama ıslah etmek değildir; belki bütün hayatın, cemiyetin bünyesi ve manevî insanı vücuda getiren kıymetler manzumesinin, hepsinin birden değişmesidir.⁶¹ Gerçekten de, Batı medeniyetinin teknik yönlerini alarak orduyu ıslah etmek ve bu yolla askeri yenilgilerin önünü almak amacıyla çıkılan bu yolda, sadece teknik alanlarla yetinilmemiş ve kültürel anlamda da birçok öge Osmanlı düşün dünyasına giriş yapmıştır. Materyalizmden pozitivizme, adem-i merkezîyetçilikten sosyalizme, Batı kültürünün ürünlerinin topyekûn ithal edilmesine varana dek birçok yeni fikir tartışmaya açılmış; fizik, kimya, biyoloji ve inanç alanlarında sarsıcı gelişmeler yaşanmıştır.

Tüm bu gelişmelerin arasında Abdullah Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşunu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmakta, bu seviyeye çıkabilmeyi de Batı kültürünün tamamıyla taklit edilmesinde bulmuştur. O’na göre Batılılaşmak, sadece teknik anlamda bir kavram olmakla kalmamalıdır. Kültürel alan da Batılılaşma için en az teknik alan kadar önem taşımaktadır. Zira Cevdet’e göre, Batı medeniyetinin özüne nüfuz edebilmek ancak bu kültürü her şeyiyle benimsemekle mümkün olacaktır. Çıkardığı *İçtihat Gazetesi*’nde Batılılaşmaya ilişkin fikirlerini ömrünün so-

⁶⁰ Özakpınar, Yılmaz, “*Kültür Değişmeleri*” ve *Batılılaşma Meselesi*, İstanbul: Ötüken yayınları, 2003, s. 42.

⁶¹ Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (7. Baskı&yay. haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 70.

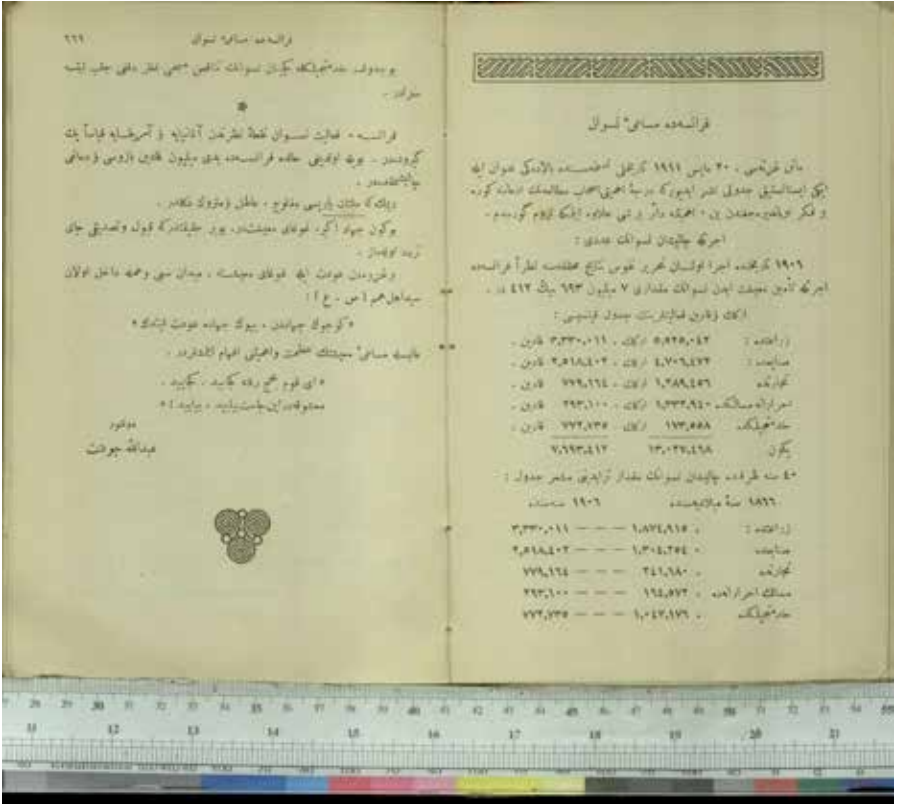
nuna dek savunan Cevdet, yukarıda anılan Batılılaşmada ya hep ya hiç anlayışı nedeniyle Batıcılığın temsilcilerinin en uç noktası olarak görülür. Öte yandan bu görüşü destekleyecek argümanlar da mevcuttur. Nitekim Son Telgraf Gazetesi'nde çıkan bir yazısında Cevdet, Almanya ve İtalya gibi nüfusu her yıl en az bir milyon kadar artan ülkelerden Anadolu'ya insan getirilip yerleştirilebileceğini ifade etmiştir. Kendisi daha sonra “damızlık insan” başlığı altında yürütülen tartışmada, aldığı yoğun eleştirilerden çekinmiş ve Son Telgraf gazetesini kınayan bir yazı kaleme almıştır.

Sonuç olarak bakıldığında, Abdullah Cevdet yaşadığı dönem itibarıyla sıra dışı birçok fikre öncülük etmiştir. O, Türk toplumunun kurtuluşunu ve geleceğini, toplumsal bir inkılâpta görmektedir. Bu inkılâbın amacı, Batı düşünce ve anlayışının toplumsal katmanlara yerleştirilmesidir.⁶² Bu amaçla din, sosyal yapı ve gelenekler, siyasi yapı, edebiyat ve benzeri birçok alanda birçok yazı kaleme alan ya da çevirmen olarak birçok eseri Türkçeye kazandıran Cevdet, damızlık insan tartışmasında görüldüğü gibi suçlansa da, Osmanlı düşün dünyasında olduğu kadar Cumhuriyet Türkiye'si üzerinde de iz bırakan bir düşünür olarak tarihteki yerini almıştır.

---

⁶² Uçar, Ramazan, “Abdullah Cevdet'in Din Anlayışı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, cilt: 6, sayı: 11, 2012, s. 207.

Ek. 1. Fransa'da Mesai-i Nisvan⁶³

⁶³ Cevdet, Abdullah, "Fransa'da Mesâ-i Nisvân", *İçtihat*, yıl: 30, cilt: 10, sayı: 99, 11 Cemaziyelahir 1329, s. 668.

Ek. 2. Kurd İle Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız⁶⁴

⁶⁴ Cevdet, Abdullah, "Kurd ile Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız!?", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 44, 1 Nisan 1328, s. 1059.

افراس غریبی کی از اینک که مو که کلسون
که که کوریه تیره پیش از آنکه در بخت مری
دند و شکست از آن بی سالی سالی سالی سالی
و آنچه که موزی و روزی که از آن سالی سالی سالی
و سالی سالی سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نکته و سالی سالی سالی سالی سالی سالی سالی

دقیق نظر بر مباح و در کمال سالی سالی سالی
دوست و بی آفاق سالی سالی سالی سالی سالی
نکته سالی سالی سالی سالی سالی سالی سالی
و سالی سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

(مترجم) بیادک جوین

ادبیات

شعر

تاج سحر

چو در این راه سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

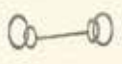
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

تاج ۱۶۱

۱۶

فلسفه و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

سر نشت آینه

سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

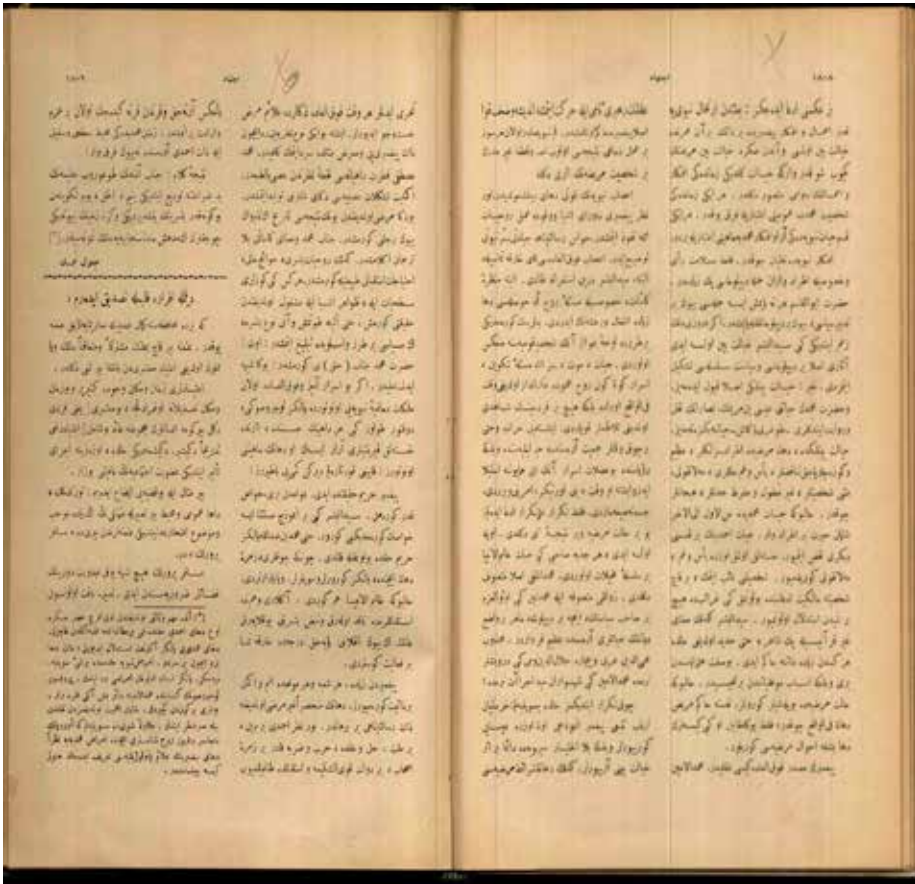
دو دفتر و سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی
نویسند و سالی سالی سالی سالی سالی سالی

سالی سالی

Ek. 3. Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)⁶⁵

⁶⁵ Cevdet, Abdullah, “Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)”, *İçtihat*, yıl: 4, sayı: 82, 28 Teşrinisani 1329.

KAYNAKÇA

- Akgün, Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Aksan, Virginia H. ve Daniel Goffman, "Erken Modern Osmanlı Dünyasının Resmini Çizmek", *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (ed: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman&çev: Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Aksoy, A. Şerif, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Nokta Kitap, 2008.
- Alpay, Yalın, *A Glimpse Into the First Racist Approach In the Ottoman Empire: The "Scientific" Racism of Abdullah Cevdet* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2007.
- Arıkan, Zeki, "Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi I*, 1983.
- Ayluçtarhan, Sevda, *Dr. Abdullah Cevdet's Translations (1908-1910): The Making of a Westernist and Materialist "Culture Repertoire" in a "Resistant" Ottoman Context* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (yay. haz.: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Bürüngüz, Refik, *Abdullah Cevdet and the Garpcılık Movement* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2005.
- Cevdet, Abdullah, "Amerika'nın Ser-Şevketi", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 193, 1 Kânunuevvel 1925.
- Cevdet, Abdullah, "Anglo-Sakson Âleminde Kadın ve Ailede Terbiye", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 188, 15 Eylül 1925.
- Cevdet, Abdullah, "Anglo-Sakson Âleminde Terbiye-i Ahlakiye", *İçtihat*, yıl: 21, sayı: 209, 1 ağustos 1926.
- Cevdet, Abdullah, "Devlet Ebed-i Müddet", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 31, 15 Eylül 1327.
- Cevdet, Abdullah, "Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)", *İçtihat*, yıl: 4, sayı: 82, 28 Teşrinisani 1329.
- Cevdet, Abdullah, "Din ve Terbiye-i Vicdaniyye", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 197, 1 Şubat 1926.

- Cevdet, Abdullah, “Fransa’da Mesâi-i Nisvân”, *İçtihat*, yıl: 30, cilt: 10, sayı: 99, 11 Cemaziyelahir 1329.
- Cevdet, Abdullah, “İtikadımca Vatanperverlik”, *İçtihat*, cilt: 9, sayı: 51, Şubat 1329.
- Cevdet, Abdullah, “Kastamonu’da Kurun-u Vusta”, *İçtihat*, 1329/1915, sayı: 58.
- Cevdet, Abdullah, “Kurd ile Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız!”, *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 44, 1 Nisan 1328.
- Cevdet, Abdullah, “Şime-i Muhabbet”, *İçtihat Gazetesi*, (1329/1911), sayı: 89.
- Cevdet, Abdullah, “Tanrı’ya İlk Defa Türkçe söyleyen İmam”, *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 102, 15 Nisan 1926.
- Cevdet, Abdullah, *Fenn-i Ruh* (Ludwig Büchner’den çeviren Abdullah Cevdet), İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1911.
- Çakmak, Ahmet, “Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sayı: 14 (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 1976.
- Çelik, Celaleddin, “Gökalp’in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, sayı: 21.
- Djevdet, Abdullah, “L’Esclavage des Musulmanes”, *İçtihat*, 1904, sayı: 1.
- Doğan, Cem, “II. Meşrutiyet’te Tartışılan Fikir Akımları ve Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, (13.10.2011 tarihinde İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu’na sunulan bildiri metni).
- Efe, Adem, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1925) İslamcıları ve Çağdaşlaşma Görüşleri”, *Doğu Batı*, sayı: 11, cilt: 2, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Engin, İsmail, “1860-1908 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’ndeki Pozitivist ve Materyalist Akımlarda ‘Kültürel Değişme’ Olgusu”, OTAM, sayı:3, Ocak 1992.
- Gündüz, Mustafa, *İçtihad’ın İçtihadı Abdullah Cevdet’ten Seçme Yazılar*, Ankara: Lotus Yayınları, 2008.
- Gürsoy, Şahin ve İhsan Çapcıoğlu, “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *AÜİFD*, 2006, sayı: 2.

- Hanioğlu, M. Őukr, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Udal Neşriyat, 1981.
- İmzasız, "Tefekkür Maddenin Bir Hareketidir", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 29, 15 Ağustos 1327.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler I*, İstanbul: Risale Yayınları, 1987.
- Keyder, ağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Mardin, Şerif, *Jn Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi* (der: Mümtaz'er Trkne ve Tuncay nder), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Ortaylı, İlber, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (cilt: 1), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, "Osmanlı Dünyasında Yerel ve Yabancı Basın...", Erişim adresi: http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/gazetevedergiler/yerel_yabanci_basin.html, Erişim tarihi: 08.11.2012.
- Özakpınar, Yılmaz, "Kültür Değişmeleri" ve Batılılaşma Meselesi., İstanbul: Ötüken yayınları, 2003.
- zkorkut, Nevin nal, "Basın zgrlğ ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/285/2604.pdf>, Erişim tarihi: 06.11.2011.
- Parla, Taha, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*, Leiden:Social, Economic and Political Studies of the Middle East, volume: XXXV&E. J. Brill, 1985.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (7. Baskı&yay. haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Toker, Nilgün ve Serdar Tekin, "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: 'Kamusuz Cumhuriyet'ten Kamusuz Demokrasi'ye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt: 3, *Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996.

- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (Birinci Kitap)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1951.
- Uçar, Ramazan, “Abdullah Cevdet’in Din Anlayışı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, cilt: 6, sayı: 11, 2012.
- Uyanık, Necmi, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, Güz 2004.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2010.
- Ünsal, Artun, “Atatürk’s Reforms: Realization of An Utopia by A Realist”, (Seminar on Nehru and Atatürk’te sunulmuş bildiri metni, 1981), Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/685/8712.pdf>, Erişim tarihi: 16.08.2011.
- Ünüvar, Kerem, “Abdullah Cevdet”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, cilt: 1, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.